

Harry Havekes

Naoorlogse generaties in cartoons

26

De woelige jaren die in het eindexamenonderwerp 'Nederlanders en hun gezagsdragers' centraal staan, hebben een stroom van goede politieke tekeningen achter gelaten. Er staan er heel wat in de examenkaternen en als je een beetje boft, vind je de verzamelboekjes van cartoonisten als Opland, Van Straaten en Behrendt uit die tijd nog goedkoop bij kringloopwinkels en antiquariaten. Maar het is een kunst om goed met een cartoon om te gaan, anders heb je er niet veel aan.

Beeldbronnen leveren voor veel leerlingen de nodige problemen op. Dat bleek het afgelopen jaar ook weer eens duidelijk bij het examen. Veel havo-leerlingen hadden problemen met de prent van Hahn over het conflict op Atjeh. Sommigen zagen de ironie van Hahn niet en anderen hadden veel moeite om de gevraagde beeldelementen goed te verwerken. De vwo-kandidaten hadden hun handen vol aan de memo die ze moesten schrijven aan de hand van een aantal prenten van Jordaan. Lang niet alle informatie werd uit de prenten gehaald, waardoor soms bij de interpretatie de plank volledig mis werd geslagen.

Jammer natuurlijk, want al sinds jaar en dag maken prenten, foto's en affiches deel uit van het examen.

Een deel van de problemen ontstaat omdat leerlingen nauwelijks systematisch hebben geoefend in het beschrijven, analyseren en interpreteren van beeldmateriaal. Voor geschreven bronnen ligt dit anders: bij de talen wordt er met grote regelmaat gewerkt aan het bestuderen van geschreven teksten. Voor beeldbronnen zijn de leerlingen vooral aangewezen op de vakken binnen beeldende vorming. Daar komt dan nog bij dat een historicus vaak andere vragen stelt aan een bron dan een kunsthistoricus. Toch is het van groot belang dat leerlingen zich elementen van die kunsthistorische benadering eigen maken.

Beschrijving

Leerlingen hebben vaak de neiging om een aantal stappen over te slaan als ze met een beeldbron aan het werk gaan. Het is wezenlijk dat ze telkens weer de volgende stappen zetten: beschrijving – analyse – interpretatie. Als een van de stappen niet of slecht wordt uitgevoerd is de kans groot dat

een leerling tot foutieve conclusies komt. Een eenvoudig voorbeeld maakt dit duidelijk.

De beschrijving van een bepaalde beeldbron luidt: 'Een man aan een kruis genageld'. Het ligt nu voor de hand om er vanuit te gaan dat het hier wel zal handelen om een kruisiging van Christus. Dat hoeft echter niet het geval te zijn. Het kan ook handelen om een schilderij van de gekruisigde apostel Petrus of over een beeld uit de laatste scènes van de film Spartacus. Bij de beschrijving is het dus van groot belang dat er zo precies mogelijk gezegd wordt wat er te zien is en dat de details zeker niet vergeten worden. Juist bij cartoons zijn details vaak van doorslaggevende betekenis. Het laatste havo-examen maakte ook dat duidelijk. Veel leerlingen hadden niet gezien dat Hahn brandende huizen op de achtergrond had getekend. Daardoor gingen ze later, bij de interpretatie van de prent, de fout in. De moeilijkheid bij het maken van een

Drs. H.G.F. Havekes is verbonden aan het Instituut voor Leraar en School van de Katholieke Universiteit Nijmegen.

goede beschrijving is dat de leerling al direct gaat invullen: 'Christus op het kruis' in plaats van 'een man op een kruis'.

Analyse

Pas bij de analyse van de beeldende bron komt de invulling. Omdat het in dit artikel gaat over cartoons, wil ik me daartoe beperken. De analyse van een cartoon verschilt echter niet wezenlijk van die van een kunstwerk (beeldende kunst, podiumkunst, literatuur, film, muziek).

Een werk kan op drie niveaus geanalyseerd worden: vorm, inhoud en functie. De kunsthistoricus geeft aan alle aspecten evenveel aandacht, waarbij met name in de twintigste-eeuwse kunst de formele aspecten erg belangrijk zijn geworden. De historicus zal minder aandacht hebben voor die formele aspecten, maar inhoud en functie zullen wel veel aandacht krijgen.

Aan de drie niveaus van analyse kunnen ook drie vragen gekoppeld worden:

- w.b. vorm: Hoe is het werk gemaakt?
- w.b. inhoud: Welke betekenis/inhoud heeft het werk?
- w.b. functie: Waarom/Waarvoor is het werk gemaakt?

Ook nu weer is het van belang dat er zorgvuldig gewerkt wordt.

Bij de inhoudsbepaling van het werk moet de leerling verder werken vanuit zijn beschrijving. Wie zou die man aan het kruis kunnen zijn? Waarom is hij op kop gekruisigd? Hij heeft ook een hoofd met krullen en een grote gekrul-

de baard. Dan kan het niet Jezus zijn, want die hing gewoon recht en wordt meestal met sluik haar afgebeeld. Het zal dan wel de apostel Petrus zijn. Details geven vaak handvatten om tot een juiste inhoudsbepaling te komen.

Moelijkheid is vaak dat er op grote schaal gebruik gemaakt wordt van symbolen. Ook kenmerken cartoons zich door schematisering van gebeurtenissen en personen. Het is van belang dat een leerling daarvan op de hoogte is. De eerste cartoon van Opland in het leerlingenmateriaal is daar een aardig voorbeeld van. Hoewel de namen van de politici genoemd worden, moet de leerling nog veel zelf invullen. De teksten van de cartoonist maken de interpretatie op het eerste gezicht makkelijk, maar dat kan ook schijn zijn.

Interpretatie

Meestal is het betrekkelijk eenvoudig om de functie van een cartoon of affiche te bepalen. Een cartoon is bijna zonder uitzondering bedoeld om commentaar te leveren op een situatie. Een affiche is meestal bedoeld om een politieke partij of actiegroep onder de aandacht te brengen.

Moelijker voor leerlingen is om het standpunt van de tekenaar te bepalen. Wat is de houding van de tekenaar? Die vraag kan alleen goed beantwoord worden als de leerling goed kijkt, goed analyseert. Pas dan is een leerling in staat om een werk goed te interpreteren. Bij die interpretatie spelen de inhoud en de functie van het werk een grote rol. Door de beeldende bron te koppelen aan de gestelde vraag en de

geleerde stof is de leerling in staat om tot een genuanceerd antwoord te komen.

Ten slotte

Trainen van de goede benadering van beeldbronnen is voor leerlingen van groot belang. Uw examenkaternen of uw methode bieden voldoende beeldbronnen om te gebruiken. Geef zelf daarbij de opdrachten:

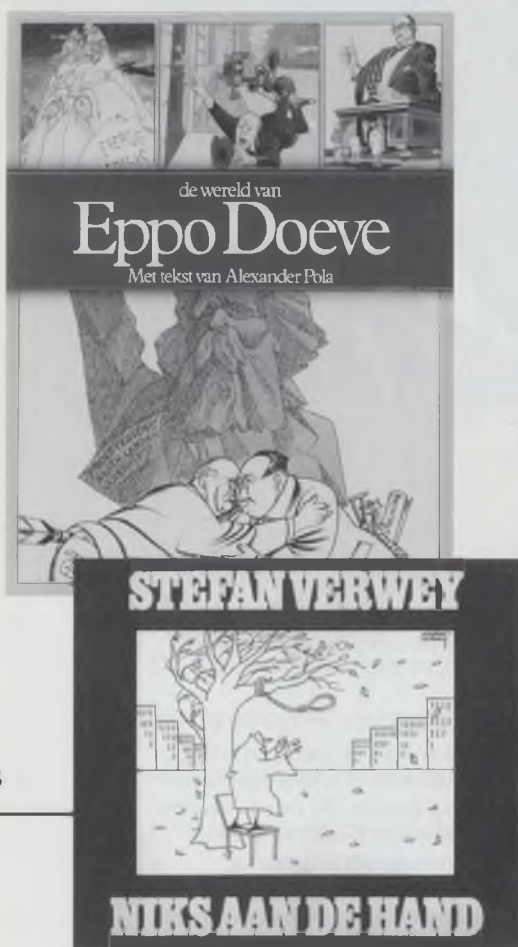
- Beschrijf zo precies mogelijk wat je ziet.
- Hoe is het werk gemaakt?
- Wat stelt het voor?
- Waarom is het gemaakt?

Daarna kunt u dan nog een gerichte vraag stellen die past bij die bron, zodat gecontroleerd kan worden of de beschrijving en de analyse leiden tot een juiste interpretatie.

Een handige tip voor het beschrijven van het beeldmateriaal is misschien de volgende. Laat leerlingen de opdracht in tweetallen uitvoeren, waarbij de een vertelt en letterlijk met de vinger aanwijst, wat hij/zij ziet. De ander kan dan controleren of het beeld zo neutraal mogelijk beschreven wordt.

Stappenplan werken met beeldbronnen

Het schema van het stappenplan bestaat uit de bovengenoemde stappen die verder zijn onderverdeeld in een hele reeks vragen. Lang niet alle vragen zullen ook echt van toepassing zijn voor elke prent. De strikte scheiding tussen de verschillende stappen zal soms wat kunstmatig overkomen. Het kan haast niet anders of een aantal

stappen gaan door elkaar lopen. Het is echter goed om een paar keer heel strikt de stappen van elkaar te scheiden, zodat leerlingen er zich bewust van worden.

Het zal ook duidelijk zijn dat het niet mogelijk is om bij elke beeldbron zo te werk te gaan. Het examen zou vollopende hebben aan slechts een handvol opgaven om de leerlingen drie uur bezig te houden. Maar als de leerling zich bewust is van de stappen die gezet moeten worden, is hij ook in staat om dat snel en efficiënt te doen.

Meer cartoons nodig? Op internet zijn er een heleboel. De cartoons van Opland met name, die in het bezit zijn van de Atlas van Stolk in Rotterdam, zijn via de site van de Atlas en via Kennisnet te vinden.

Stappenplan beeldbronnen

Probeer alle stappen één voor één te doen. Soms zal dat niet meevallen, omdat je dan al direct ook vragen uit een andere categorie beantwoordt. Toch moet je proberen dat pas later te doen.

1. Beschrijving – Wat is er te zien?

Doe het als volgt: je buurman/-vrouw wijst op de afbeelding de dingen aan en benoemt wat hij/zij ziet. De ander schrijft het op. Let ook op de achtergrond en de details!

2. Analyse

A. Vorm – Hoe is het gemaakt?

Wat voor soort werk is het (tekening, foto, schilderij, grafiek)?

Wat staat in het centrum van de afbeelding? Hoe zie je dat? Hoe heeft de maker ervoor gezorgd dat bepaalde personen meer in het oog springen dan andere personen?

Waar valt het licht op? Kan het licht in werkelijkheid ook zo binnenvallen? Waarom heeft de maker dat zo gedaan?

Zijn bepaalde aspecten overdreven weergegeven?

Op wat voor manier maakt de tekst deel uit van de afbeelding?

B. Inhoud – Wat stelt het voor?

Wat zijn de personen aan het doen? (Let op alle personen)

Waar kijken de personen naar? (Let weer op alle personen)

In wat voor ruimte gebeurt de scene?

Welke voorwerpen zie je en waarvoor dienen die?

Welke symbolen zie je?

Welke woorden, namen en begrippen staan in de prent?

Wat zeggen de bijschriften over de inhoud van de prent?

C. Functie – Waarom/Waarvoor is het gemaakt?

Dit is meestal niet erg moeilijk. De meeste cartoons zijn meestal bedoeld om kritisch te kijken naar een bepaalde gebeurtenis. Affiches zijn vaak bedoeld om een partij of idee onder de aandacht te brengen.

Controleer of bovengenoemde functies inderdaad juist zijn.

Zo niet, geef dan aan waarvoor de bron dan is gemaakt.

3. Interpretatie – Wat is de betekenis van de bron?

Wie zijn de personen? Waarom zijn sommigen belangrijker dan anderen?

Waarom zijn de personen dat aan het doen?

Waarom zijn de voorwerpen toegevoegd?

Waarnaar verwijzen de symbolen?

Wat betekenen de woorden, namen en begrippen in de prent?

Waarom zijn ze toegevoegd? (Vergeet de bijschriften niet.)

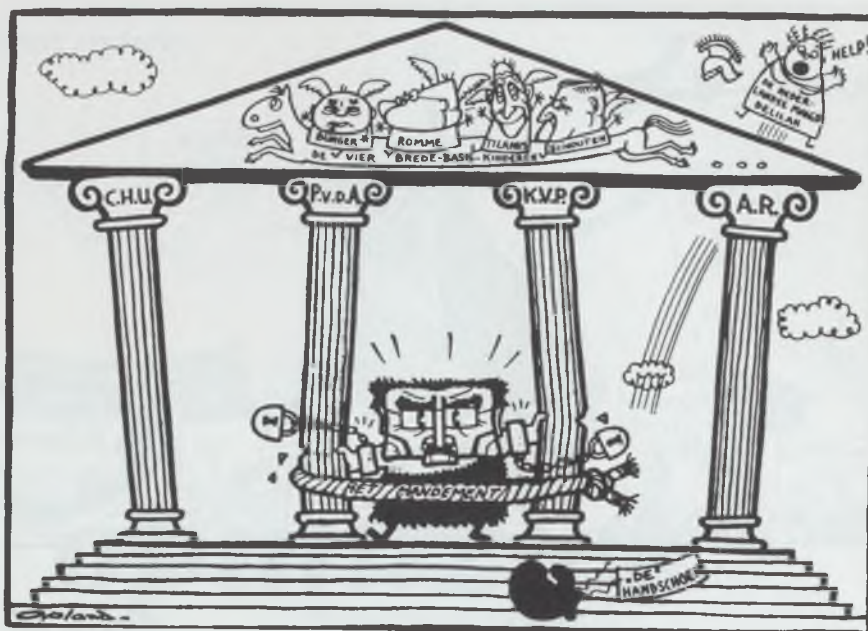
Wat is de betekenis van de details en de achtergrond?

4. Koppeling vraag – Welke informatie moet je gebruiken om de gestelde vraag te beantwoorden?

Lees de vraag nog een keer. Welke informatie heb je nodig om de vraag goed te kunnen beantwoorden. Gebruik die informatie en gebruik de kennis die je zelf hebt om tot een genuanceerd antwoord te komen.

Vragen

- 1 Beschrijf de prent zo precies mogelijk.
- 2
 - a Waarom heeft de tekenaar CHU, PvdA, KVP en AR op deze manier getekend?
 - b Waarom zit minister-president Drees aan twee zuilen vastgeketend?
 - c Waaom ligt er een touw om twee zuilen? Let daarbij ook op de tekst op het touw.
 - d Rechtsboven vliegt de Nederlandse maagd weg. Leg uit wat daarmee bedoeld wordt.
 - e Wat heeft het onderschrift te maken met de figuren in de driehoek boven de zuilen?

Samson Drees: 'Pas Op, Of Ik Breek Door!'

Tekening van Opland in de Volkskrant van 12 juni 1954.

- 3 In de stofomschrijving staat: *'Onder politici heerste angst voor een terugkeer van de langdurige werkloosheid in Europa. Om die te vermijden was eendracht noodzakelijk.'*
 - a Maak aan de hand van de cartoon duidelijk dat die eenheid in 1954 barsten begon te vertonen.
 - b Van wanneer tot wanneer heeft die eenheid bestaan en hoe wordt die periode genoemd?

29

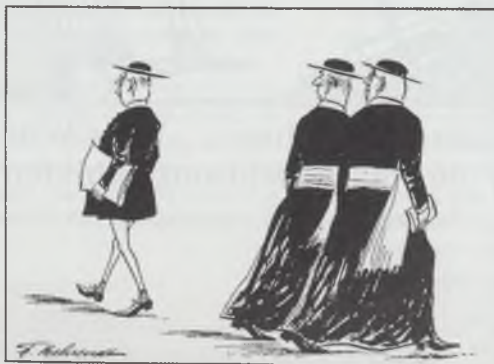

Voorwaarts mannebroeders (1970)

Vragen

- 1 Beschrijf beide prenten zo precies mogelijk.
- 2
 - a De prenten gaan over verschillende kerkelijke kringen. Zoek aan de hand van beeld-elementen uit over welke kerken de prenten gaan.
 - b In beide prenten is er sprake van een radicale beweging. Leg voor beide kerken uit waaruit die radicalisering bestond.
- 3 In de stofomschrijving staat: *'In de politieke cultuur maakte moralisme geleidelijk plaats voor tolerantie. In kerkelijke kringen lag het initiatief bij het bestuur van de Hervormde Kerk. In het begin van de jaren zestig volgden katholieke leiders als bisschop Bekkers deze lijn'.* Maak aan de hand van de cartoons duidelijk of de tendens die in de stofomschrijving wordt genoemd, bevestigd of ontkend wordt.

Kijk, daar heb je weer zo'n radicaal

1974 – In het centrum van de macht

Tekening van Fritz Behrendt.

Vragen

1. Beschrijf de tekening van Behrendt zo precies mogelijk.
2. a Welke groep in de samenleving vertegenwoordigen de personen aan de linkerkant?
b Welke groep in de samenleving

vertegenwoordigen de personen aan de rechterkant?

- c Haal uit de bron twee verschillende elementen die duidelijk maken dat Den Uyl met veel tegenstrijdige belangen te maken had.

3. In 1972 komt Den Uyl met het verkiezingsprogramma *Keerpunt 72*. Daarin kondigde hij diepgaande maatschappelijke hervormingen aan.

Uit de stofomschrijving:

'Het kabinet Den Uyl legde voorstellen voor structurele vernieuwingen aan de Tweede Kamer voor: een nieuwe regeling van de ondernemingsraden, een wijziging van de grondpolitiek en de vermogensaanwasdeling. Het kabinet wilde de kiezer meer invloed geven op de samenstelling en het beleid van de kabinetten om zo een einde te maken aan de 'achterkamertjes-politiek' na de verkiezingen.'

De vernieuwingen bleven echter uit, mede omdat er veel verzet was vanuit de samenleving. Maak aan de hand van de cartoon duidelijk hoe de tekenaar tegen deze ontwikkeling aankijkt.

- 1 Beschrijf de tekening van Opland zo precies mogelijk.
- 2 a Wie zijn de afgebeelde personen en bij welke politieke partij horen ze?
b Hoe helpt het onderschrift om de betekenis van de prent duidelijk te maken?
- 3 In de stofomschrijving staat: 'Na het vertrek van Den Uyl als politiek leider in 1987 vonden de drie grote partijen elkaar in een beleid van ingrijpende bezuinigingen en van een sterke beheersing van de sociale zekerheid. Het CDA en de VVD lieten geleidelijk hun confronterende opstelling tegenover de PvdA varen. Door het kleiner worden van de politieke tegenstellingen gingen de partijen in ideologisch opzicht steeds meer op elkaar lijken. In de politieke campagnes ging het daarom steeds minder om de ideologische verschillen.'
- a Maak aande hand van beeld-elementen duidelijk dat er

Redderen: Mijnheer ..., Waar Wilt U Dat Ik Die 861.500 Arbeidsongeschikten Laat ...?

Tekening van Opland in de Volkskrant van 19 september 1990.

rond 1990 inderdaad sprake was van een sterke beheersing van de sociale zekerheid.

- b Ondersteunt de bron de geschetste ontwikkeling in de stofomschrijving?